

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

14.04.2018

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

09.10.2018

Dr. Öğr. Üyesi Çağatay YÜCEL

İnönü Üniversitesi
Arkeoloji Bölümü
cagnar21@gmail.com

TARİH ÖNCESİ İNSAN BİÇİMLİ FİGÜRİNLER HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME¹

Öz

Figürin kategorisinin tanımı değişken olup, figürinler bölgesel, geleneksel ve kronolojik bağlamda farklılıklar gösterir. Figürinler, taşınabilirliği ve üç boyutlu imalı biçimleriyle öncelikle olarak heykeltic formlarına sahiptirler. İnsan yapımı bu malzemeler çeşitli formlarda görülebilir (insan biçimli, hayvan, tanrı ve tanrıça, belirsiz). Süreç olarak figürin kavramı bir figürinin oluşumundaki her aşamasından söz edilebilir. Figürinlerin formu benzer öğeler üzerinde değişik açılarda görülen farklı unsurların (tunç, mermer, kireçtaşı vb.) tanımına da yardımcı olurlar. Tarih öncesi figürinler aynı zamanda cinsiyet (erkek ve kadın) aracılığıyla ideal cinsiyeti yaratma ortamını sunmuş olabilirler.

Anahtar Kelimeler: Figürin, tarih öncesi, tanrıça, insan biçimli.

A GENERAL EVALUATION ABOUT PREHISTORIC ANTHROPOMORPHIC FIGURINES

Abstract

The definition of the category of figurine is variable and differs based on regional, traditional and chronological context. Figurines primacy should be given to statuette forms, hinting portability and three dimensionality. Figurines can be of varied forms (anthropomorphic, animal, god and goddess, ambiguous forms). The notion of figurine as process can refer to almost every stage in the life of a figurine. The figurine form can lend itself to the depiction of different elements on the same item, (bronze, marble, limestone and so on.) perhaps as viewed from different angles. Figurines should also have offered the medium for creating an ideal of gender or sex through the elision of male via androgynous representation, or via the duality of male and female figures composing the same figurine.

Key Words: Figurine, prehistoric, goddess, anthropomorphic.

¹ Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün *Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin ve Adıyaman Müzelerindeki Geç Neolitik Çağ'dan Hellenistik Dönem'e Kadar Figürin ve İdoller* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Figürinler, Arkeoloji literatüründe en az çalışılan malzeme grupları arasında yer alır. Buna karşın en ilgi çekici malzeme grubunu oluşturmaktadır. Figürinlerin tarihi insanlık tarihi kadar eski ve gizem doludur. Figürinlerin genel anlamda ne anlattıkları, zaman içerisinde fonksiyonlarında değişme olmasıyla birlikte, bilim adamları tarafından en sık tartışılan ve üzerinde uzlaşamayan betimlemeler olmuşlardır (Insoll, 2017, s. 5). Özellikle tarih öncesi figürinler söz konusu olunca bu daha da bilinmez, gizemli bir hale dönüşür. Bu çalışmadaki amacım tarih öncesi figürinlerine genel bir yaklaşım sunmak, gelişim aşamalarını tanımlamaktır.

Dünyanın bazı yerlerinde, özellikle de Avrupa’da, yaklaşık 40.000 yıl önce Orta Paleolitik dönemin yonga ağırlıklı teknolojisinin yerini daha gelişkin bir aşamayı ifade eden dilgi yönetimi almış, kemik ve geşik boynuzundan alet yapımı yaygın olarak kullanıldığı için Üst Paleolitik döneme geçilmiştir (Arsebük, 2014, s. 101). Bu dönem, aynı zamanda mağara sanatının ortaya çıktığı, hem alçak kabartmaların hem de üç boyutlu figürinlerin yapılmaya başlandığı evredir (Arsebük, 2014, s. 102). Neolitik Çağ öncesine kadar, yerleşik yaşam öncesi, insan eliyle yapılmış olan figürinler ahşap, fildişi, kireçtaşı, çakmaktaşı, kemik, taş, ahşap gibi malzemelerden üretilmişlerdir. Özellikle Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki Göbeklitepe, Nevalı Çori ören yerlerindeki PPNA ve PPNB figürinlerin büyük bir çoğunluğu kireç taşından üretilmişlerdir. Daha sonra Neolitik Çağ ile birlikte pişmiş toprağın insan hayatına tam anlamıyla girmesiyle figürinler daha çok kilden üretilmişlerdir. Mezopotamya’da kalıp yapım tekniğinin icadına kadar figürinler elde, dönemin sanatçıları tarafından yapılmaktaydılar.

Mezopotamya’da MÖ 3. bin sonunda ortaya çıkan kalıpta çoğaltma yöntemiyle üretilen pişmiş toprak figürin ve levhalar, kalıp tekniğinin ilk gelişmesini göstermiştir. Kalıp yapımı tekniği sayesinde bir çeşit seri üretime geçilmiş, çok sayıda ve farklı türlerde örnekler yapılmıştır. Kilden yapılan baskı tekniği MÖ 2. binin ikinci yarısında Mezopotamya’da azalırken, bu kez de Kuzey Suriye’nin birçok kentinde gelişmeye başlamıştır. MÖ 1. binin ilk yarısında Assur’da olduğu gibi Suriye’de de kullanılan kalıp tekniği bu dönemde Akdeniz ticaretine hâkim olan Fenikeliler sayesinde tüm Akdeniz’e yayılmıştır (Özhanlı, 2004, s. 12). Kalıp tekniği, Anadolu ve Kıta Yunanistan’da MÖ 700’den sonra Kuzey Suriye, Fenike ve Kıbrıs ile etkileşimler sonucu oluştuğu bilinmektedir (Çekilmez, 2014, s. 27). Kalıp yapım tekniği, Hellenistik Çağ’da en iyi örnekleriyle altın çağını yaşamıştır. Roma döneminde figürinlerindeki mükemmel işçilik kaybolmaya başlamıştır. Roma döneminde çağın gerektirdiği konjektöre göre daha çok metal ve mermerden heykellere ağırlık verilmiştir (Higgins, 1969, s. 8).

2. SÜREÇSEL OLARAK FİGÜRİNLER

Figürinler, Prehistorik Çağ’dan itibaren insanoğlunun değer verip kutsal kabul ettiği varlıkları yansıtmak ve aynı zamanda günümüzde sanat olarak tanımlanan duyguları ifade etmek amacıyla üretilmiş oldukları, ele geçirildikleri ortamların özelliklerinden anlaşılmaktadır (Higgins, 1969, s. 9). 19. Yüzyılın son çeyreğinde Fransa ve İspanya’da Üst Paleolitik Çağ’a ait figürinler ele geçer. Üst Paleolitik Çağ’da üç boyutlu figürinler dışında mağaralara ve açık havada kayalar üzerine çizilen iki boyutlu betimlemeler totem, bereket, ritüel ve başarılı av dileklerine ilişkindir. İspanya’da Altamira mağarasındaki resimleri ilk kez Marcelino Sanz de Sautuola bulur (Yetilmezsoy, 2006, s. 52). Üst Paleolitik Çağ’dan (MÖ 30.000) başlayarak mağaralara yapılan iki boyutlu resimlerde ve üç boyutlu betimlemelerde konu genellikle kadındır. Kadın betimlemelerinin özelliği, ana tanrıçanın ruhsal gücünü ifade ettiği düşünülmektedir (Gimbutas, 2001, s. 9). Fransa’daki Dordone’da bulunan mağara duvarlarına yapılmış oldukça büyük boyutlu, yuvarlak, üçgenimsi ve alt tarafı delikli olan bezemeler arkeologlar tarafından vulva olarak yorumlanmıştır (Gimbutas, 2001, s. 115; G. Aydınğün, 2005, s. 13). Prehistorik dönemdeki betimler, genelde mağaraların en iç kısımlarındaki alanlara yapımı uygun görülmüşken, çeşitli insan, tanrıça ve hayvan figürinleri daha çok taşınabilir objeler olduğu görülür (Baysal, 2017, s. 4). Tanrıçanın gözleriyle her şeyi gören anlayan gücünü, ağzında cesetleri yutmakla ya da konuşmakla olan ilişkisini, yüzündeki ve başındaki ışınal çizgilerle ondan yayılan yaşam enerjisini, ellerinde “yapan, eden, cömertçe sunan” özelliğini yansıtmak istenmiş olabilir (Cıbrıroğlu, 2004, s. 29).

Neolitik Çağ'la birlikte inanç sisteminde kadının toprakla özdeşleşmesiyle figürinler, birer sanat haline gelmiştir. Neolitik Çağ ile birlikte figürinler pişmemiş (güneşte kurutularak) ve az pişmiş toprakta (fırında) bazen dolgun iri vücutlu kadınlar olarak, bazen de insan biçimli (antropomorfik) kap tarzında kendilerini göstermişlerdir. Neolitik Çağ'ın başından itibaren kadınlar akbaba, yılan, aslan ve leopar gibi çeşitli hayvanlarla birlikte tasvir edilmişlerdir. Erkek, avcı olarak vahşi hayvanın veya vahşi hayvan sürülerinin düşmanıyken, kadın ise canlıların koruyuculuğunu üstlenen ve hayvanların varlığının sürdürülmesinde yardımcı olan dini imgeleri sembolize etmekteydi (Çelebi, 2015, s. 110).

Aynı inanç sistemi Kalkolitik Çağ, Tunç Çağı, Demir Çağı ve sonrasında da devam etmiştir. Elbette bunların tanrıyı mı yoksa bereket simgelerini mi, adak, amulet objelerini mi ya da ritüelleri mi temsil ettiği halen tartışma konusudur. Bazı ürünler o kadar gelişigüzel özensiz verilirken, bazıları da titiz sanatçı edasıyla özenle üzerinde çalışılmıştır (Yücel, 2017, s. 6). Eski Çağ'dan günümüze değin insanoğlu, kutsal saydığı şeylere verdiği önemi aynı derecede devam ettirmiştir. Eski Çağ'da gelişigüzel işlenen, özensiz bir idol tanrıyı temsil edemeyeceği ancak uğur, şans, nazarlık, sağlık, adak gibi durumlarda etkili olacağı yorumları öne sürülmüştür (Yetilmezsoy, 2006, s. 5). Her ne olursa olsun Eski Çağ insanları doğaya karşı zayıf ve çaresizlerdi. Bu zayıflıklarında felaketle sonuçlanan doğal afetlerde, doğaüstü güçleri kızdırdıklarına inanırlardı. Bunun giderilmesi de ancak adaklar, ritüeller, sunumlar şeklinde olabilirdi (Yücel, 2017, s. 7) .

2.1 Figürinlerin Kullanım Alanları

Figürinler, gerek mezarların içinde gerekse de evlerin içinde veya kutsal alanlarda bulunduğunu arkeolojik araştırmalar bize göstermektedir. Figürinler üzerinde yapılmış olan bilimsel araştırmalarla ilgili olarak kullanımına ilişkin çeşitli görüşler öne sürülmüştür: Eğer bir figürin bir altar (sunak) üzerine yerleştirilmiş şekilde bulunursa ilahi bir anlam; başka bir figürin parçasıyla birlikte bothros alanlarına atılmış açık alanlarda tekmelenmiş veya aşınmışsa dünyevi bir açıklama yoluna gidilmelidir (Silek 2010:29). Bu bağlamda, pişmiş toprak figürinler, birer adak eşyası durumunda olabilirler (Higgins, 1969, s. 9).

Kutsal sayılan figürinler, zaman içerisinde malzeme ve yapım teknikleri açısından gelişim göstererek kendilerine yüklenen anlamlarda da değişimler yaşamıştır. Çoğunlukla adak nesnelere olarak kullanılmışlardır. İlk ortaya çıktıkları dönemden itibaren, kendi içinde sanatsal bir gelişim izleyen figürinlerin, kullanım amaçları da zaman içerisinde değişim ve farklılaşma göstermiştir. Arkeolojik kazılarda figürinlerin kullanım amaçlarının belirlenmesinde buluntu yerleri ve bağlı oldukları kontekst büyük önem taşımaktadır (Çokay Kepçe ve Özden Gerçek, 2011, s. 12). Anadolu'nun figürin ve idolleri, Kıbrıs ve Kyklad figürin ve idollerinin aksine çok az mezar buluntusu örneği vermekte olup, idol ve figürinlerin çoğu tapınaklarda, evlerin içinde, ocağın yanında, temel yapı ve düşmüş taşların arasından, hafriyat toprak yığıntıları içerisinde her çeşit kültür eşyası ile birlikte bulunmaktadır (Silek, 2010, s. 29).

Antik Yunan ve Roma'da günlük hayatın bir parçası olan pişmiş toprak figürinler sıklıkla tapınak ve kutsal alanlara adak, mezarlara ise ölü hediyesi veya koruyucu olarak bırakılmışlardır. Anadolu'da da aynı durumun seyir aldığı görülmektedir. Kazılarda ele geçen bazı örnekler bunların özel evlerde bazen sadece dekoratif amaçlı kullanıldığına, bazen de evin bir köşesindeki küçük ibadet yerlerinde kült heykelciliği ya da kötü ruhları kovmak için bir çeşit muska işlevi gördüğüne işaret etmektedir (Paksoy, 2007, s. 246; Higgins, 1969, s. 9). Görüldüğü üzere figürinlerin tek bir fonksiyonu olmayıp birçok işleve ve kullanım amaçlarına sahiptirler.

Figürinlerin bazılarının aracı nesnelere olduğu da düşünülmüştür. Bir kere yapıp giydirilen ya da başka bir işlem gördükten sonra kendileri adına ya da aracı olarak görev yapacak nesnelere dönüşmüş olma ihtimalleri vardır (Hodder, 2006, s. 9). Figürinler bu işe yaramadan önce bir şekilde giydirilmeli ya da adak olarak sunulmalıydı. Ruhani dünyaya ya da ilahi varlıklara bir kurban görevi gören figürinlerin yapılması, bilerek kırılması ve atılması olasıdır (Hodder, 2006, s. 9).

Figürinlerin adak amaçlı kullanımları sadece kutsal alanlarda değil aynı zamanda mezarlarda da karşımıza çıkar. Mezarda bulunmuş olan bir figürin, ölen kişinin öbür dünyaya olan yolculuğunda ona eşlik edebilmesi için beraberinde gömülen bir eşyası olabileceği gibi, yer altı tanrılarıyla bağlantılı özel bir anlam da taşıyabilirdi. Bunların dışında, bazen ölen kişinin mesleğini belirten figürinler de mezarlara bırakılabilmekteydi. Antik Çağ'da mezarlarda kalıp yapımı olan figürinler, ölüye ağıt

maksatlı yas tutan kadınlar olarak üretilmişlerdir (Higgins, 1969, s. 9). Bu durumda figürinlerin mezarlardaki işlevine ilişkin kesin bir yargıya varılabilmesi için ancak tüm mezarlık alanlarında ortaya çıkarılacak olan aynı tipteki figürinlerin yoğunluğuna bağlıdır (Higgins, 1969, s. 8).

Yükledikleri sembolik anlamları dışında uzmanlaşmış üretimin bir göstergesi olarak kabul edeceğimiz ve prestij objelerine dahil olan insan biçimli figürinler, ev yaşamında veya toplum içerisinde sosyal fonksiyona ve insanlar arasındaki iletişim gücüne sahip ayırt edici nesnelere olarak tanımlanmaktadır (Özdemir vd. 2012, s. 18). Çanak, çömlek, vazo gibi kap kacakların aksine figürin ve idoller, sosyal ayırt ediciliği ve iletişimi güçlendirici etkiye sahiptir. Toplum içerisindeki ayırt ediciliği öne çıkarması, insanlar arasındaki diyalogda önemli bir aktarıma sahip olması, ritüellerde sembolik anlamlar yüklenilerek kullanılmış olması antropomorfik objelerin üretiminin artmasına neden olmuştur (Özdemir vd. 2012, s. 18).

2.2 Kadın Formlu Figürinler

İnsan biçimli figürinler üzerindeki buluntu durumuna bakıldığında büyük bir çoğunluğunun kadın formlarında olduğu görülmektedir. Kadın formlu figürinlerin tarih öncesi ve tarihi çağlarda bu kadar çok rağbet görmesinde bir çok neden yer almaktadır. Bu nedenlerden en önemlilerinden bir tanesi tanrıça olarak tapınım göstermeleridir. Neolitik ve Kalkolitik Çağ kadın figürinleri genelde steotopik özellikler göstermekte, bereketle ilişkilendirilmekteydiler. Ancak son zamanlarda bu figürinlerin tanrıça olmadığı yönünde bilim insanları arasında tartışmalar yer almaktadır. Kadınların soyut kavramları hem cinslerine aktarabilmeleri için betimlemelerdeki bu ifadelerin ortaya çıkmasından çok öncesine giden düşünsel, dinsel, büyüsel edimlerinin olması gerekmektedir. Betimlemelerdeki bu soyut ifadeler yüce ana olarak kabul edilen kadınların bilgeliklerini, büyücülüklerini, buluşlarını, dünyayı yorumlama-sayma-adlandırma edimlerini biriktiren ve bunları anlamının dilini uzun zamandır oluşturan birikimli kişilerin yapabileceği olgunluktur (Cıbrırlıoğlu, 2004, s. 29-30). Bu yüzden Kalkolitik Çağ'ın sonları ve İlk Tunç Çağı'nın başından itibaren de birçok çeşitte figürin ve idol insan biçimli olarak, çoğunlukla da kadın formlarında yassı, stilize ve şematik olarak üretilmişlerdir. Daha sonra Arkaik Çağ'da Mısır ve doğu etkisiyle birlikte aynı biçimde figürinlerin kullanılmasına devam edilmiştir (Müller-Karpe, 1974, s. 527). Klasik ve özellikle Hellenistik Dönem'de bu sanat, kalıp yapımının kullanılmasıyla birlikte altın çağını yaşamıştır.

MÖ 3. bin yıla kadar genel olarak kadın figürinlerinde, yüce ana ya da dişil ruhun kozmik yaratıcı kimliği vurgulanarak anlatılmakta, yeryüzündeki dirimselliğin, yaşam zincirinin varlığı ve devamı ona bağlanmaktaydı (Cıbrırlıoğlu, 2004, s. 30). Kilden üretilen kadın figürinlerde kollarının duruş pozisyonuyla döneminin dini, mitolojik, bereket ve anaçlık sembolü olarak tasvir edilmiş olabilir. MÖ 4. yüzyıldan itibaren ise figürinler dekoratif amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Bu tipten örnekler dışında köle, çiftçi, bakıcı, şişman kadın veya satyr-silenos gibi karakterlerden oluşmaktadır (Paksoy, 2007, s. 246). Hellenistik Dönem'de figürinler grotesk figürler haline başka bir deyişle orantısız kafalar, büyük göbekler, kambur insan biçimlerine dönerler. Günlük yaşamı konu edinen örnekler arasında konuşan, gülen, dans eden, müzik çalan kadınların betimlendiği bu figürinler geniş bir zaman aralığına tarihlenir. Roma Dönemi'nde bu sanat gittikçe kaybolmaya ve özensiz olmaya başlar. Çünkü bu dönemde çağın sanatçıları bu heykelticiklerden ziyade devasa mermer ve bronz heykelleri seçmişlerdir. Ancak yine de bu dönemde mükemmel tarzda Hellenistik Dönem eserleriyle yarışır figürinler vardır. Çoğu kez Hellenistik ve Roma Dönemi figürinlerini üslup açısından ayırt edilmesi zordur (Paksoy, 2007, s.247).

3. FİGÜRİNLERDE KİLİN TERCİH EDİLMESİ

Anadolu'da pişmiş toprağın kullanımı, seramik sanatı ve üretimi anlamında yaklaşık olarak on bin yıllık bir geçmişe sahiptir. İnsanoğlu kili ilk şekillendirmeye başladığında önce suyu kullandı, sonra toprağı, sonrada ateşi. Bu üç ana malzemenin bir araya gelmesi insanlık tarihi açısından, yaratıcılığın ve yeteneğin de kullanımı ile seramik sanatının doğumu olarak da tanımlanabilir (Acartürk, 2012, s. 2). Yerleşik yaşama geçen insanoğlu kili önceleri mimari gereksinimleri için kurutup sertleştirerek çeşitli amaçlarla kullanmıştır. Yine bu dönemde insanın pişirme teknolojisine de sahip olduğu

bilinmektedir. Mutfak kültürünün gelişmesi ile ahşap kapların yanı sıra farklı malzemelerden dayanıklı kap kacak gereksinimi ortaya çıkmıştır (Acartürk, 2012, s. 4).

Çağın sanatçıları kullanım tercihi açısından taş ve devasa heykellerin kullanımını pahalı ve maliyetli bulduklarından, daha ucuz maliyetli olmasından dolayı, dini adak nesnelere olarak pişmiş toprak figürinleri çok sık kullanmışlardır (Van Buren, 1930, s.27; Longin-Hopper, 2011, s. 3). Pişmiş toprak materyallerin doğada bol miktarda olması ve birçok farklı bölgelerden gelmeleri günlük yaşam üzerinde çağının giysi geleneği ve geleneklerini, dönemin topluluklarının dinsel yaşamı hakkında bilgiler sağlarlar (Van Buren, 1930, s. 27). Bu nedenle kutsal alanlarda ve mezarlarda en sık rastlanılan buluntulardır. Tarih Öncesi ve Eski Çağ'da bereketin, gücün sembolleri olarak çaresizliğe ve savunmaya yönelik kalkan olmuşlardır. Antik Çağ'da bunlar genellikle düşük gelirli insanlara hitap etmişler ve hatta kutsal alan girişlerinde ve agoralarda satılmışlardır. Kilden figürinlerin bir kısmı tanrı ve tanrıçaları temsil etmektedir ancak figürinlerin büyük bir bölümü genellikle ayakta duran kadınlardır ve belli bir tanrıça ile ilişkilendirilmezler (Paksoy, 2007, s. 247).

4. FİGÜRİNLERİN TARİHÇESİ

İnsanoğlu milyonlarca yıl içerisinde hem zihinsel hem de bedensel olarak büyük evrimlerden geçmek zorunda kalmıştır (G. Aydınğün, 2005, s. 13). İnsanı doğadaki bütün canlılardan ayıran, onu diğer canlılardan farklı bir konuma yerleştiren birkaç özelliği vardır; bunların başta geleni ve kuşkusuz en önemlisi insanın düşünebilmesidir (Arsebük, 2012, s. 9). Dünya üzerinde alet oluşturabilmek yalnızca insana özgüdür. Dünya üzerinde alet yapımına zorunlu olarak gereksinim duyan tek canlı insan olduğudur. Çünkü insan dışındaki diğer bütün canlıların yaşamlarını dışarıdan destek almadan sürdürebilmelerine olanak sağlayan bedensel nitelikte araç ve gereçleri vardır (Arsebük, 2014, s. 10). Bu yüzden insan diğer canlılar gibi hayatta kalmak ve daha iyi bir yaşam için kendi bedensel eksikliğini algılaması, yani bazı ek donanımlara gereksinim duymaktaydı. Bu doğal yetersizliğini nasıl giderebileceğini düşünmek suretiyle de zaman içerisinde çeşitli çözümler üretmiştir (Arsebük, 2014, s. 11).

Orta Paleolitik Çağ'a tarihlenen (MÖ 500.000-MÖ 300.000) bir figürin, şüana kadar dünya üzerinde en eski figürin olarak kabul görmektedir. Söz konusu figürin 1999 yılında Alman arkeolog Lutz Fiedler tarafından araştırma sonucunda bulunan Fas'ın Tan-Tan kentinin birkaç km güneyinde, bir kaya parçasından oluşan *Tan-Tan figürinidir* (Fiedler ve Greve, 2009, s. 6; Yetilmezsoy, 2006, s. 148). Fiedler, kuvartis kaya parçasından oluşan 6 cm yüksekliğe, 3 cm genişliğe sahip olan figürinin üzerinde kırmızı aşı boya pigmentlerinin bulunması nedeniyle insan eli ile üretilmiş olduğunu, sembolik ve dinsel amaca yönelik olarak yorumlanması gerektiği fikrini ileri sürmüştür (Resim 1). Aynı şekilde İsrail sınırlarında Golan Tepelerinde bulunan Berekhat Ram figürini de (MÖ 230.000) antropomorfik figürin olarak yorumlanan şüana kadar dünya üzerindeki en erken figürinler arasında yer alır (Goren Inbar, Perlmen, Heimann, 1986, s. 89) (Resim 2). Bu bakımdan Tan-Tan ve Berekhat Ram'daki figürinler, insan biçimindeki (antropomorfizm) sembollerin ilk örnekleri olarak kabul edilirler (Yetilmezsoy, 2006, s. 149).

Üst Paleolitik Çağ'da, Avrupa'da Buzul Çağı'nın sona ermesiyle başlayan dönemde, pek çok kadın betimi ele geçmiştir. Avrupalı bilim insanları bunları *Venus figürinleri* olarak adlandırmışlardır. Avrupa'da Laussel (Dordogne) Venüsü, Willendorf Venüsü, Lespugue Venüsü, Dolni Vestonice Venüsü'nü bereket tanrıçaları olarak tanrıçaların büyüsel, dinsel, doğurganlık ve bereketliliği ile kadının kutsallığını temsil ettiklerinden bilim dünyasında Venus figürinleri olarak kabul görmüşlerdir (Albayrak, 2007, s. 52). Willendorf Venüsü, Aşağı Avusturya'da bir lös birikintisinin içerisinde bulunmuştur (Resim 3 ve 6). Yumuşak yumurtamsı kireçtaşından yapılmış olup 11 cm boyunda, kollarını göğüsleri üzerinde birleştirmiş çıplak kadın heykelciğidir. Göğüs ve kalçaları abartılı şekilde işlenmiş yapıdadır. Kolları, balon gibi şişkin göğüslerinin iki yanında şerit gibi uzanmaktadır. Kafası oval, saçları belirtmek içinse kazıma çizgiler ve delikler kullanılmıştır (Soffer, Adavisio ve Hyland, 2000, s. 517; Albayrak, 2007, s. 53).

Merlin Stone, Tanrılar Kadıncı adlı eserinde Ana Tanrıça'da dinsel kavramın "ilk Homo Sapiens'le birlikte ortaya çıkıp geliştiğini belirtir (Stone, 2000, s. 43). Bu, ananın ailedeki tek ata sayıldığı, ata

inancının temelini oluşturduğunu ve soyun bir olasılıkla salt ana yanlı olarak belirtildiği Üst Paleolitik Çağ toplumlarında, tüm insan yaşamının yaratıcı kavramını ilk atası olan kadının imgesiyle tasvir edilip bu imge tanrılaştırılıyor ve “*Tanrısal Kadın Ata*” olarak yüceltiliyordu” demektir (Stone, 2000, s. 44). Stone buna kanıt olarak Üst Paleolitik Dönemin Gravetyen-Aurignac kültüründe bulunan çok sayıdaki kadın figürinlerinden çıkarmaktadır (Reisoğlu Nalça, 1993, s. 34; G. Aydıngün, 2006, s. 12). Bunların bazıları MÖ 30.000 tarihine dek uzanmaktadır. Taş, kemik ve kil kullanılarak yapılan ve bilim dünyasında *Venus figürinleri* olarak adlandırılan kadın figürinleri bir zamanlar yerleşik toplulukların yaşadığı alanlarda bulunmuştur (Reisoğlu Nalça, 1993, s. 34; G. Aydıngün, 2006, s. 13). Bu figürinler genellikle, yeryüzünde insan eliyle yapılmış ilk olan barınakların yani toprak altında kalmış duvar kalıntılarının dibinde bulunmuştur. Bazıları gebe duran Venüs figürinleri; Fransa, İspanya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Avusturya ve Rusya gibi geniş bir alana yayılım gösteren birbirinden uzak bölgelerdeki Gravetyen-Aurignac yerleşimlerin hepsinde bulunmuştur. Bu yerleşimlerdeki figürinlerin en az on bin yıllık bir zaman dilimine yayılmış olduğu görülmektedir (Stone, 2000, s. 44-45; Yetilmezsoy, 2006, s. 146).

Bu çağın özelliği buzulların erimesiyle dönemin insanları, yaşamını sürdürmek için avcılık ve toplayıcı konumunda sürekli göçer pozisyonundadır (G. Aydıngün, 2005, s.11). Bu çağda yaşam koşulları oldukça zor ve çetindi. Yiyecek bulmak, dönemin insanları için hayatta kalabilmenin en önemli amacıydı. Bu nedenle bazen kilometrelerce yol gitmek durumunda olduğundan yerleşik hayata geçemiyorlardı. Bu çağın insanların devam ettirdiği yaşam mücadelesinin temel olgusu beslenme, barınma ve korunmadan ibaretti (G. Aydıngün, 2005, s. 11; Silek, 2010, s. 27). Günümüz insanların atası sayılan *homo sapiensler* (Kartal, 2009, s. 14; Reisoğlu Nalça, 1993, s. 38) yiyecek bulmak için sürekli olarak bir yerden başka bir yere hareket edip buldukları mağaralarda ve kaya kovukları gibi doğal alanlarda yaşamaktaydı (G. Aydıngün, 2005, s. 12; Reisoğlu Nalça, 1993, s. 38). Bu nedenle bilim insanları bu dönem insanların oldukça zor bir yaşam mücadelesi içerisinde olduğu görüşündeler. Beslenmek için besin toplamak ya da hayvan öldürmek; öldürmek için alet ve silah üretmek, örtünmek için öldürdüğü hayvanın postuyla ısınmak ve yemek pişirmek için ateş, korunmak içinse barınak şarttı (G. Aydıngün, 2006, s. 11-12). Doğada bu denli çaresiz olan insan manevi yönden bir diğer deyişle inanç yönünden güçlenmesi gerekmektedir. İnsanoğlunun inanç yönünden güçlenmesinde kullandığı en önemli aracı nesnelere figürinler olmuştur.

Üst Paleolitik çağda Anadolu’da da Antalya Karain Mağarası’nda ilk defa insanla ilgili görüntü yansıtan bir betimleme, Anadolu’nun bilinen ilk üç boyutlu betimlemesi olarak kabul görmektedir (Resim 4). Bu betimleme bir hayvanın kaburga kemiğinin ucuna kabaca işlenmiş sakallı bir insan yüzü görüntüsüdür (Bilgi, 2012, s. 30).

Üst Paleolitik Çağ’ın insanları, günümüz insanlarında olduğu gibi, düşünen ve duygularını geliştiren insan tipleridir. Onlar için artık yaşamak, yeme, içme, korunma ve barınmadan ibaret değildi. Aynı zamanda sevinçlerini, korkularını, heyecanlarını, kederli anlarında duygularını açığa çıkarıp, bedenlerini boyadılar, kabuk ve kemikten yaptıkları boncuklu gerdanlıklarla kendilerini süsleme yoluna gittiler. İlk kez sanat eserleri ürettiler. Hayvan kemiklerinden kaval ve düdük yaparak müziği yarattılar, yaşadığı mağaranın duvarlarına şekiller çizip, ellerini boyayıp duvarlara bastılar, çevrelerinde gördükleri olayları, nesnelere resmedip, heykelcik halinde şekillendirdiler. Böylece Üst Paleolitik ya da Buzul Çağı sanatı ortaya çıktı. Bu çağın sanat tarihi bilim adamlarınca yaklaşık olarak MÖ 50. 000 olarak kabul edilmektedir (G. Aydıngün, 2016, s. 12; Erbil, 2012, s. 31; Silek, 2010, s. 27).

Her bir keşifte zekâsı ve duyguları daha fazla gelişen insanın, yaşamı sorgulaması kaçınılmazdı. Nereden gelip, nereye gidiyordu? Kendisini kim yaratıyordu? Doğum ile ölüm arasındaki bağlantısı neydi? Hayatta kalmanın son derece zor olduğu ilkel şartlarda nasıl canlı kalılabiliyordu? Bu soruların cevabını en yakınında gördüğü kadın kimliğinde bulmuştu. Kadın yani “ana” olan doğuran dişi cins, hem yeni nesile can veriyor hem de her türlü besin kaynağının son derece zor elde edildiği yaşam şartlarında göğüslerinden akan süt ile mucizevî bir şekilde hazır besin üretebiliyor ve bununla dünyaya getirdiği insanı besleyip büyütebiliyordu. Kadın bedeninin genişleyip tekrar küçülebilmesi, yeni bir bedeni içinden çıkarabilmesi, bunu süt ile besleyebilmesi, ayrıca sütün hastalıklara karşı koruyucu özelliği gibi doğal nitelikleri olması erkek bedeninin yavanlığına karşı son derece üstün bir durumdu. Bu nedenle insanlığı yaratan “ana” yani doğuran kadındı (G. Aydıngün, 2016, s. 12). Ana tanrıça

kültüyle ilgili ilk inanç sistemi de böylece ortaya çıkmış oldu. Henüz üretime dayalı yerleşik hayat başlamadan önce, Paleolitik Dönem'in mağara yaşantısından itibaren ana tanrıça inancını gösteren ilk kanıtlar, bu döneme ait mağara duvarlarında yer alan kadınlık tasvirleri ile taşınabilir nitelikteki sanatsal üretimlerde kendini göstermiştir (G. Aydınğün, 2016, s. 12).

Yine bu dönemlerde ilkel yaşam şartlarına sahip insan topluluklarının birbiriyle yakın ilişkiler içine girmiş olsun ya da olmasın, tüm eski dünyada ortak bir din kavramını kadın bedeni üzerinde yaratmış olmaları olasıdır. Özellikle, Akdeniz kültürleri merkezli eski dünyada ilkel toplumlardan itibaren çok tanrılı pagan dini inanışlarına kadar (MÖ 40.000'den MÖ 1. bin ortası) kadın, cinsel çekiciliği ile doğuran ve kendi neslini yaratan olmuştur. Bunun yanında besleyen, büyüten ve verimliliği sağlayan yönüyle, tek ve en büyük yaratıcı güç olarak tanrıçalaştırılmıştır (G. Aydınğün, 2016, s.13). Bu inanç biçimi, eski dünyanın Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika gibi üç kıtasında ve Akdeniz'deki adaların (Kıbrıs, Girit, Malta, Kykladlar) özellikle tarih öncesi kültürlerinde birbirlerine yakın dönemlerde ortaya çıkmıştır (G. Aydınğün, 2016, s. 14).

Avrupa'da kadınlık simgelerinin ilk betimi yukarıda da değinildiği üzere Üst Paleolitik Dönem'de (yaklaşık olarak MÖ 50.000) Aurignacian dönemine kadar inmektedir. Fransa Dordogne'da mağara duvarlarına yapılmış oldukça büyük boyutlu yuvarlak ve üçgenimsi ve alt tarafı delikli cinsel bezemeler bilim adamları tarafından vulva olarak yorumlanmıştır (G. Aydınğün, 2006, s. 14; Reisoğlu Nalça, 1993, s. 34-35; Silek, 2010, s. 27). Üst Paleolitik Çağ Fransa'da Dordogne mağaralarında Aurignacian kültürüne ait bezemeleri ilk olarak Leroi-Gourhan *kadınlık simgeleri* olarak adlandırmıştır (Gourhan, 1993, s. 371). Daha sonra bu bezemelere Marija Gimbutas "kozmetik güçle dolu rahimler" yorumunu getirmiş ve "yaşam suyunun kaynağı" olarak görüldüğünü belirtmiştir (Gimbutas, 2001, s. 99). Aydınğün ve daha sonrakiler de bu görüşe katılmışlardır (G. Aydınğün, 2006, s. 13; Silek, 2010, s. 27). Kadınlık simgelerinin yanında yine Paleolitik dönemde üretilmiş az sayıdaki kadın heykelciği, Avrupa'nın güneyinde özellikle İtalya, Fransa, İspanya arasındaki mağaralarda ele geçmiştir. Başlıca örnekleri "Willendorf, Laussel, Garagino, Savignano, Dolni Vestonice, Lespugues, Brassempouy" gibi buluntu yerlerinden tanınarak "Venüs (Roller, 2013, s. 70)" sıfatıyla adlandırılan tarihin en eski sanat eserlerinden olan bu kıymetli heykelcikler, ana tanrıça inancının üretime dayalı günlerden çok daha öncesine dayandığını göstermektedir (Reisoğlu Nalça, 1993, s. 35; Efecan, 2011, s. 10; Sümer, 2007, s. 26).

Avrupa'nın orta ve kuzey kesimleri Paleolitik Çağ'da buzullarla kaplı olmasaydı, olasılıkla tüm Avrupa'da aynı dönemde bu türde kadın heykelcikleri üretilmiş olabilirdi. Daha sonra buzulların erimesiyle orta Avrupa Neolitiğinin başladığı dönemlerde üretilmiş kadın figürinlerin dağılımına ve yoğunluğuna bakarak bu durum söylenebilir (G. Aydınğün, 2006, s. 12-13).

Mezolitik/Epipaleolitik Çağ'da üç boyutlu insan betimlemeleri, Anadolu dışında birçok örnek olmasına karşın, Anadolu'da bu döneme ait üç boyutlu insan biçimli betimlere çok az rastlanılmıştır. Bunun en önemli nedeni bu döneme ait arkeolojik kazıların çok az olmasıdır. Ancak yeni kazılarda bu döneme ait insan figürinleriyle karşılaşılması da muhtemeldir. Örneğin Kahramanmaraş'ın Direkli Mağarasında son yıllarda bulunan kilden kadın figürünü Anadolu'da bu çağa ait tek örnektir (Resim 5). (Erek, 2013, s. 78; Eker, 2013, s. 30) Ele geçen figürinler üzerindeki süslemeler bize o dönemin özellikleri ve kültürü, insanların yaşayışları hakkında bilgiler verir. Figürinler üzerindeki aşı boyası, kazma delinme yöntemiyle açılan oyuklar dönemin giysi geleneğine ve süslemelerini anlamamıza yardımcı olurlar (Meskell, 2014, s. 24).

Erken Neolitik Çağ figürinlerinde kol pozisyonları kronolojik dönemle ilişki içerisindedir. Figürinlerde kollar ya da omuzlar güdük ya da çıkıntı biçiminde artık işlenmeye başlanmıştır. Figürinlerin büyük bir çoğunluğunda kollar göğüslerde birleştirilmişlerdir. Çağdaşı bazı farklı bölge örneklerde de çok az sayıda kollar işlenmiş, her hangi bir cinsiyet özelliği verilmemiş örnekler az sayıdadır. Kalçalarının geniş olmasından dolayı bu figürinlerin kadın olması yorumu getirilmiştir. Girit Erken Neolitik Çağ figürinlerin yüzde seksen sekizinde durum böyleyken yalnızca yüzde beşinde kollar güdük biçiminde verilmiştir. Orta Neolitik Çağ'da oranlar yüzde altmış beşe düşmüştür. Geç Neolitik Çağ'da ise kolların tam verilmesi önceki dönemlere nazaran sık işlenmemiş, soyutlanmaya doğru gidişat söz konusudur (Ucko, 1962, s. 41). Aynı durum Anadolu figürin örneklerinde de söz

konusudur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ait PPN figürinlerinin büyük çoğunluğunu Neolitik Figürinlerin aksine erkek figürinleri oluşturmaktadır.

SONUÇ

İnsan biçimli figürin ve idoller genellikle inanç, bereket ve dini merkezli tapınım sistemlerinin sembolleri olarak bilim adamları tarafından yorumlanmış (Makowski, 2006, s. 22) ve ritüellerde kullanılmak üzere aracı nesnelere oldukları tahmin edilmektedir (Moorey, 2001, s. 7). Yakın Doğu'da her toplum farklı ritüeller yoluyla, anlamlarını iletebilmek için figürin ve idol gibi sembolleri kullanmışlardır. İnsan biçimli figürinlerin bir işlevi de, insanlar arasındaki ilişkiler (ticaret, savaş vs) ve toplumun sosyal düzeni hakkında sembolik bilgi vermesidir. İnsan biçimli pişmiş topraktan figürin ve idollerin evlerde, kutsal alanlarda veya topluluk içerisindeki ritüellerde özel bir amaçla kullanılıp kullanılmadığı belirgin değildir.

Son yıllarda yapılan araştırma ve kazılar neticesinde bilim adamları, insan biçimli figürin ve idollerin anlam ve işlevselliklerini tanımlamada görüş ayrılığı içerisinde girmişlerdir. Bazılarına göre figürin ve idoller, geleneksel değerlendirmelerin aksine ana tanrıça kültüne ait simgesel objeler olmayıp, dönemin insanların birer yansıması ya da ata kültürünü simgeleyen objelerdir (Özdemir vd. 2012, s. 17). Ayrıca figürin ve idollerin üzerinde yer alan bezemeler ve süslemeler, dönemin insanların kişisel süslenmesinde kişiliklerini yansıtan ve aktaran objeler olarak yorumlanmıştır.

Başka bir görüşe göre ise figürin ve idoller, kontrol sağlanması gereken sosyal mekanizmalarda ideoloji ve düşünceleri yönlendirmede, sosyal davranışların algılanmasını sağlayan yardımcı nesnelere (Özdemir vd. 2012, s. 17-18). Ancak bu görüşün aksine Neolitik Çağ topluluklarında ideoloji ve toplumsal düzenle ilgili bir bulguya rastlanılmamıştır.

Son zamanlarda figürin ve idoller üzerinde antropolojik çalışmalar da göz önüne alınmıştır. Figürin ve idollerde antropolojik araştırmaların başlıca özelliği iki yönlüdür. Birinci yön, benzer görünümdeki figürin ve idollerin üretimleri doğal ya da doğaüstü varlıkları farklı biçimlerde temsil edebilmeleridir. İkinci yön pişmiş toprak figürinlerin, Eski Yakın Doğu araştırmalarında, salt doğaüstü varlıkları temsiline ilişkindir (Moorey, 2005, s. 7).

Figürinlerle ilgili çalışmalarda en erken figürinler Üst-Paleolitik Dönem'de Avrupa'da Venüs figürinleri olduğu yönündeydi. Ancak, son yıllarda yapılan kazılar ışığında bu figürinlerin Anadolu, Afrika, İsrail'de de ortaya çıkması ana tanrıça kültürünün en erken örneklerinin yalnızca Avrupa olmadığı tüm dünyada evrensel anlayışta ortaya çıktığını ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

Acartürk, B. (2012). Toprağın Binlerce Yıllık Macerası, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 4, (1), 1-17.

Albayrak, C. (2007). *Anadolu'da Kybelle-Atis Kültü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

Arsebük, G. (2014). *İnsan ve Evrim*. İstanbul: Ege Yayınları.

Arsebük, G. (2012). *Tarihöncesi Dönemden Bazı Yansımalar*, İstanbul: Ege Yayınları.

Baysal, A. (2017). Doğu Anadolu Petroglifleri: Teknolojik, Kronolojik ve Sembolik Değerlendirmeler. *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi*, 1-33.

Belli, O. (2001). *Anadolu Tanrıçaları*. İstanbul: Promete Yayıncılık.

- Bilgi, Ö. (2012). *Klasik Çağ Öncesi Anadolu'da İnsan Görüntüleri*. İstanbul: Aygaz Yayıncılık.
- Braidwood, R. (2008). *Tarihöncesi İnsanları*. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Cıbrırlıoğlu, Y. (2004). *Kadın Saçı. Büyü ve "Türban"*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Çekilmez, M. (2014). *Tralleis Güney Nekropolü Terrakotta Figürinleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Çelebi, B. (2015). *Toprak Altındaki Kadının Sessiz Çıığı- Eski Çağ'da Kadın*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Eker, F. (2013). Kahramanmaraş'ın Tarihi Coğrafyasına Bir Bakış. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 25-38.
- Erbil, P. (2012). *Kibeleden Pandoraya Kadının Tarihsel Yenilgisi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Erek, C. (2013). Direkli Mağarası Kazıları. 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 73-81.
- Fiedler, L., Greve, J. (2009). Does Symbolism represent progress?. *Pleistocene Coalition News*, I (II), 4.
- G. Aydıngün, Ş. (2006). Yerleşik Hayat Öncesi: Yaratan Beden. Şennur Şentürk (Koordinatör), *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları* (s. 11-28). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gimbutas, M. (2001). *The Language of The Goddess*. London: Thames & Hudson.
- Gimbutas, M. (1987). The Earth Fertility of old Europe. *Dialogues d'histoire ancienne*, 13, 11-69.
- Goren-Inbar, N., Perlman, I., Heimann, A. (1986). Chemical Mapping of Basalt Flows at Paleolithic Sites. *archaeometry*, 28, 89-99.
- Higgins, R. A., (1969). *Grek Terracotta Figures*. London: The British Museum.
- Hodder, I. (2006). Figürinler Hakkında Düşünmek. Şennur Şentürk (Koordinatör), *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları* (s. 7-10). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Insoll, T. (2017). The Oxford Handbook of Prehistoric Figurines. Timothy Insoll (Ed.), *Miniature Possibilities? An Introduction to the Varied Dimensions of Figurine Research* (s. 3-16). Newyork: Oxford University Press.
- Kartal, M. (2009). *Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar-Konar Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçiş Epi-Paleolitik Dönem*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Langin-Hooper, S. (2011). Beyond Typology: *Investigating Entanglements of Difference and Exploring Object- Social Interactions in the Terracotta Figurines of Hellenistic Babylonia*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of California, Berkeley.
- Leroi-Gourhan, A. (1993). *Gesture and Speech*. London: The MIT Press Cambridge Massachusetts.
- Makowski, M. (2005). Anthropomorphic Figurines of Early Bronze Age Anatolia. *Archeologia*, LVI, 7-30.

Meskel, L. (2017). The Oxford Handbook of Prehistoric Figurines. Timothy Insoll (Ed.), *The Archaeology of Figurines and the Human Body in Prehistory* (s. 17-36), Newyork: Oxford University Press.

Moorey, P. R. S. (2005). *Ancient Near Eastern Terracottas with a catalogue of the collection in the Ashmolean Museum*. Oxford: Ashmolean Museum.

Müller-Karpe, H. (1974). *Handbuch Der Vorgeschichte, Erster Teilband Text III/1*. Buchhandlung München: C.H. Beck'sche Verlags .

Müller-Karpe, H. (1974). *Handbuch Der Vorgeschichte, Erster Teilband Text III/3*. Buchhandlung München: C.H. Beck'sche Verlags.

Özdemir, A. Bamyacı, A. O., Çilem, Y. (2012). Kalkolitik Smintheion (Gülpınar) Buluntusu Antropomorfik Objeler. *Höyük*, 5, 10-28.

Paksoy, G. (2007). *Anadolu'da Pişen Toprak, Gönül Paksoy Koleksiyonu*. İstanbul: Rezan Has Müzesi.

Reisoğlu Nalça, Ş. (1993). Başlangıcından Hitit dönemine Kadar Anadolu'da Tanrıça Kültü ve Toprak İdol, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul.

Roller, L. E., (2013). *Ana Tanrıça'nın İzinde-Anadolu Kybele Kültü*. Betül Avunç (Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Silek, S. (2010). *Seyitömer Höyük İdolları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Soffer, O., Adovasio J. M., Hyland, D.C. (2000). The "Venus" Figurines: Textiles, Basketry, Gender, and Status in the Upper Paleolithic. *Current Anthropology*, 41, 511-537.

Sümer, G. (2007). *Anadolu'da Neolitik Dönemde Tanrı ve Tanrıça*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Ucko, P. J. (1962). The Interpretation of Prehistoric Anthropomorphic Figurines. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 92, 8-54.

Van Buren, E. D. (1930). *Clay Figurines of Babylonia And Assyria*. London: Oxford University Press.

Resimlerin Kaynak Listesi

Resim 1-Orta Paleolitik Döneme ait Tantan Figürini- Fas (Greve ve Fiedler, 2009:6)

Resim 2-Orta Paleolitik Döneme ait Bereket Ram Figürini- İsrail (Goren-Inbar, Perlman ve Heimann, 1986:99)

Resim 3-Üst Paleolitik Döneme ait Willendorf Venüsü- Viyana Ulusal Müzesi Avusturya

Resim 4-Üst Paleolitik Döneme ait kemik figürin, (Bilgi, 2012: 30)

Resim 5-Epi-Paleolitik Döneme ait kadın figürini, (Erek, 2013: 78)

Resim 6-Üst Paleolitik Döneme ait Willendorf figürini (Soffer, Adovasio ve Hyland, 2000:517)

RESİMLER

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

